

УДК 32.019.52

В. В. Козьма*кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. У періоди глобальних змін актуалізуються різноманітні напрями наукових досліджень. Переглядаються усталені постулати та погляди, по-новому «читається» історія, відкриваються нові наукові горизонти й перспективи тощо. Не є винятком із правила також вітчизняна політична наука.

Аналіз останніх досліджень. Так, до теми особистості, її ролі в історії звертались свого часу відомі мислителі всіх часів і народів: Арістотель, Платон, Цицерон, А. Августин, Т. Гоббс, Г. Спенсер, Б. Спіноза, Дж. Локк, Г. Лейбніц, Дж. Берклі, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміт, М. Кондорсе, І. Кант, Г. Гегель, Т. Карлейль, К. Маркс, Л. Фейєрбах та багато інших. Проте сьогодні знову акцентує увагу на цій проблематиці. Сформовані із часом у західній політичній думці уявлення про природу стосунків людини, суспільства та влади багато в чому мали вплив також на становлення теорії політичної соціалізації, яка є предметом нашого дослідження.

Мета статті – розкрити особистісний вимір політичної соціалізації.

Вклад основного матеріалу. Політичну соціалізацію, як правило, досліджують у руслі загального процесу соціалізації. Однак, на нашу думку, такий «звужений» підхід не дає змогу розкрити сутність і зміст політичної соціалізації як соціально-історичного явища. Необхідно розглядати політичну соціалізацію як самостійну категорію з власними психологічними, соціальними, культурними та політичними характеристиками, зі своїми історичними коренями тощо.

Одним з основоположників теорії соціалізації є французький соціолог Ж.-Г. Тард (1843–1904 рр.). Розроблена ним концепція наслідування мала неабиякий вплив на розвиток політичної психології, а також на теорії лідерства й поведінки соціальних груп. На думку вченого, саме наслідування є домінуючим, можливо, навіть єдиним способом включення індивіда в соціальне життя.

З прізвиськом засновника французької соціологічної школи Е. Дюркгейма (1858–1917 рр.) пов'язана інша наукова концепція, у якій головна увага зосереджена на соціалізуючій ролі суспільства. Розглядаючи суспільство в цілому, Е. Дюркгейм сприймав його як сукупність соціальних фактів, а соціалізація є одним із таких фактів та, на думку вченого, жодним чином не пов'язана з вихованням. Поведінку людини зумовлює принцип дуалізму (душа – тіло, почуття – розум, свобода – необхідність тощо). Природно, що в таких дуалістичних прикладах знаходимо відповідь на питання про джерела конфліктів. Результати теоретичних напрацювань Е. Дюркгейма багато в чому стали основою соціологічної теорії функціонування суспільства, що згодом була розроблена американським соціологом Т. Парсонсом (1902–1979 рр.). Головне завдання со-

ціалізації, на думку Т. Парсонса, – сформувати в новачків, які вступають до суспільства, щонайменше відчуття лояльності, а як максимум – відчуття відданості системі.

На початку ХХ ст. з'являються роботи, у яких індивід визнається не пасивним учасником процесу соціалізації, а активним і розумним суб'єктом. Суспільство та індивід розглядаються в сукупності, соціальна структура формується як результат інтеракцій суб'єктів соціальних відносин (так званий суб'єкт-суб'єктний підхід). Одним з основоположників теоретичної концепції символічного інтеракціонізму (соціального біхевіоризму) був відомий представник Чиказької соціологічної школи Дж. Мід (1863–1931 рр.). Цікаво, що всевітньо відомий фундатор соціального психоаналізу З. Фрейд також трактував процес соціалізації саме як суб'єкт-суб'єктні відносини, зазначаючи при цьому, що основою поведінки людини є її внутрішній світ, який постійно перебуває в стадії конфлікту з різноманітними соціальними імперативами та заборонами.

У філософії екзистенціалізму (Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, А. Камю та інші мислителі) феномен соціалізації розглядається в контексті «людина – суспільство». Існування людини в суспільстві є природною необхідністю, проте особистість має протидіяти суспільству як певній силі, що руйнує й утискає індивідуальність, нав'язуючи трафаретні переконання, ідеали, погляди, власну мораль тощо. Найвищою життєвою цінністю для людської істоти, на переконання екзистенціалістів, є свобода особистості. Наприклад, свого часу Ф. Ніцше так писав про вільну особистість: «При тому, що ще ніколи не говорилось із таким пафосом про «вільну особистість», як тепер, ми не бачимо не тільки вільних, а навіть просто особистостей, натомість лише боязко закутаних універсальних людей» [1, с. 59].

Ми не ставили за мету розглянути всі наявні наукові концепції, які досліджують соціалізацію та її природу. Можемо лише зазначити, що все різноманіття думок і поглядів зводиться до таких двох передумов: 1) вирішальна роль у соціальному розвитку індивіда належить суспільству; 2) людина стає особистістю та справжнім суб'єктом соціальних відносин лише завдяки взаємопов'язаним процесам діяльнісного пристосування середовища й самої себе до постійно змінних соціальних умов життєдіяльності.

З другої половини ХХ ст. проблема політичної соціалізації активно використовується для системного аналізу різноманітних політичних явищ і подій. Проте майже недослідженим залишається особистісний аспект процесу соціалізації, відкриті також питання, пов'язані зі змінами, що відбуваються в структурі самої особистості. Для повної об'єктивності необхідно

зазначити, що такі дослідження проводяться, проте більшість із них зосереджені на вивченні біологічних чи психологічно-поведінкових змін. Головна увага сучасних політологічних досліджень сконцентрована на вивченні особистості в системі взаємовідносин «людина – влада», «людина – політика». Із цього формується хибна, на нашу думку, позиція, яка вважає політично соціалізовану особу лише як особу одержавлену. Навіть більше, у соціально-гуманітарних науках зберігається поширене розуміння природи людини як істоти асоціальної. Така думка передбачає, що подібна істота може стати особистістю лише під тиском певних норм і правил. Варто зауважити, що подібний спосіб соціалізації виглядає цілком логічним із позиції політичної системи, адже він побудований у формі роботи над особистістю, де головним завданням є формування в людини позитивних установок щодо політичної системи, введення індивіда у світ політики, навчання певних політичних ролей тощо. Такий чисто інституційний підхід до політичної соціалізації базується на сучасних, переважно американських, концепціях політичної участі, політичної підтримки, моделях електоральної поведінки тощо. Однак у такому разі виникає питання, чи не маємо ми справу зі звичайною підміною понять, де політична соціалізація підміняється поняттям політизації? Спробуємо знайти відповідь на нього та більш детально проаналізувати зазначені феномени.

Отже, як базове для нашого дослідження розуміння політичної соціалізації ми використовуємо таке узагальнене визначення: політична соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – це процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Політична соціалізація є складовою частиною багатогранного процесу, у ході якого відбуваються відтворення та подальший розвиток політичних структур і відносин, а також розвиток суспільно-політичних якостей суб'єктів, які підтримують і реалізують ці відносини у своїй життєдіяльності. Соціалізація політична – не просто засвоєння певних політичних відносин, досвіду, знань тощо, а й перетворення їх на особисті орієнтири та установки, унаслідок чого формується політична свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень політичної культури. Соціалізацію політичну можна визначити як показник, що зображує якісну специфіку й рівень політичної інформованості, компетентності, переконаності, соціально-політичної активності, адаптованості особи до наявних політичних відносин [2, с. 618].

При цьому варто уточнити, що наведене визначення не розглядається нами як універсальне та не може априорі бути істиною в останній інстанції. Ми таким чином лише окреслили поле дослідження. Так, наприклад, питання співвідношення феномена соціалізації та адаптації досі є одним із найбільш дискусійних у політичній науці. Актуально залишається потреба в створенні наукових підходів до вивчення особистості та суспільства, які не обмежувались би завданням побудови адаптивних моделей соціалізації взагалі та політичної соціалізації зокрема. Безперечно, прив'язка до політики у визначеннях політичної соціалізації цілком обґрунтована, проте вона залишає невиріше-

ним питання щодо розмежування понять «політична соціалізація» та «політизація». Однак найслабше місце теорії політичної соціалізації, на наше переконання, лежить у площині педагогіки, тобто коли політична соціалізація підміняється системою різноманітних каналів впливу на індивіда. Такі системи завжди зорієнтовані на певні соціальні норми, ідеали, цінності, які задають напрями особистісного розвитку. У підсумку проблема особистості відходить на задній план, і в цьому разі доречно вести мову не про політичну соціалізацію, а про політичне виховання.

Таким чином, стає очевидною потреба в переорієнтації концептуальних підходів до проблеми політичної соціалізації, удосконалення методів її наукового дослідження. Потрібно змінити напрям наукових досліджень, зосередившись більше на дослідженні динамічних змін, що відбуваються у свідомості й поведінці особистості, а не лише на феномені соціалізації як такому. Соціалізація – це насамперед процес засвоєння життєвого досвіду шляхом свідомого прилучення індивіда до всього надбання людства. Чим більшу частину цього надбання людина засвоює, тим більше вона соціалізована, і мова при цьому йде зовсім не про кількість отриманих знань та інформації. Головним ефектом соціалізації має бути саме особисте самовизначення.

Становлення особистості в процесі соціалізації неможливо передбачити, оскільки маємо справу з малодослідженими процесами організації й становлення внутрішньоособистісних структур. Уроки історії дають нам безліч прикладів, коли незначні, здавалося б, зміни (у художній літературі їх прийнято називати «повороти долі») впливали на свідомість, поведінку та життя багатьох відомих людей. Це підтверджує факт нелінійності процесу соціалізації, який змушує визнати, що цей процес багато в чому пов'язаний із внутрішнім вибором та альтернативністю самої особистості, а можливо, і ще чогось, про що нам поки що невідомо. Так, на думку А. Шопенгауера, цим невідомим є «наслідування, звичай і звичка – головні пружини більшості людських справ, і рідко хто чинить за власним міркуванням і думкою; причина цього полягає в боязні будь-якого думання й роздумів та в справедливій недовірі до власного розсуду й переконання» [3, с. 1183].

Далі детальніше розглянемо феномен політизації. Поширені два розуміння політизації: з одного боку, вона трактується як процес (мається на увазі залучення широких верств населення до політичного життя), а з іншого – як результат. В останньому випадку (для більшої наочності ми скористаємось гастрономічною термінологією – В. К.) політизація нагадує собою кулінарний крем, яким змащують торт у процесі приготування. У результаті відбувається насиченість усіх сфер (*шарів*) життєдіяльності суспільства політикою (*кремом*). Як у першому, так і в другому випадку важливо знати міру, щоб не зашкодити чи не «переборщити».

Екстраполюємо ці розмісли на сучасне українське суспільство та спробуємо визначити ступінь його політизації. Радикальні соціально-політичні, економічно-господарські зміни, що відбулись у нашій країні після розпаду Радянського Союзу, втягнули в ці процеси майже всі верстви населення, не лише тран-

сформувавши традиційні моделі поведінки, а й змінюючи характеристики політичного мислення. Сьогодні більшість українців знають, «що робити», «як робити» та «коли робити». Політика стала невіддільною частиною життєдіяльності всіх верств суспільства, із чого можемо висувати, що рівень політизації надто високий. Проте соціологічні дослідження показують дещо іншу картину. Так, на запитання моніторингу [4, с. 556] «А яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ у цілому в Україні?» відповіді були такими:

	2013 р. (у %)	2015 р. (у %)
Повну	1,8	2,9
Часткову	15,8	30,0
Жодну	67,0	55,8
Важко відповісти	15,2	10,8
Не відповіли	0,2	0,5

Спираючись на цифри, можемо констатувати, що ступінь політизації українців здебільшого вимірюється кількістю розмов на кухні, а споглядання різноманітних політичних ток-шоу перетворюється на спосіб проведення вільного часу. У результаті такого «перенасичення» політикою в людей виникає психологічне збочення, що має назву «політичний мазохізм». Усвідомити себе частиною суспільства та, відповідно, активно долучитись до реформування країни готові далеко не всі.

Висновки. Політизація свідомості є однією з найбільш дискусійних тем у дослідженні феномена політизації. Суть цієї дискусії полягає в пошуку відповіді на проблемне питання про те, як впливає масова політизація свідомості на життєдіяльність суспільства. Мусимо визнати, що більшість вітчизняних дослідників та експертів схиляються до думки, що надмірна політизація призводить до напруги й конфліктності в суспільстві. Чи так це насправді? На нашу думку, існує пряма залежність між ефективним і якісним державним управлінням та ступенем масової політизації свідомості громадян. Чим вища ефективність державного управління, тим нижчий ступінь політизації, і навпаки. Більше того, розчарування людей у політиці, спад політичної активності та навіть явище аполітизму є цілком природними в разі, коли всі структури державної влади працюють на користь суспільства, неухильно дотримуючись букви й духу закону. У такому випадку загальне зниження політизації суспільства є позитивним явищем. З іншого боку, яким чином людина може долучитись до світового політичного досвіду, відповідно, політично соціалізуватись, якщо вона не буде інкорпорована у світ політики? Абсурдність такого твердження легко можна подолати, якщо розглядати політизацію як перший ступінь політичної соціалізації.

З огляду на це можемо констатувати, що лише шляхом залучення широких верств суспільства до соціально-політичних відносин можна створити корпоративістський тип індивіда. Із часом упевненість у силі солідарних дій формує в громадян свідоме розуміння політичної дійсності, що у свою чергу приводить до становлення традиції обов'язку. Саме в такий спо-

сіб відбувається перехід громадянина від об'єкта до суб'єкта політики.

Література

1. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни. Казус Вагнера : [эссе] / Ф. Ницше ; пер. с нем. Я. Бермана, Н. Полилова. – СПб. : Изд. группа «Лениздат» ; Команда А, 2013. – 192 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. Горбатенко ; за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
3. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Афоризмы и максимы. Новые афоризмы / А. Шопенгауэр ; пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговец, Р. Кресин. – Минск : Современный литератор, 1999. – 1408 с.
4. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. праць / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

Анотація

Козьма В. В. Особистісний вимір політичної соціалізації. – Стаття.

У статті аналізуються сутність і зміст політичної соціалізації як соціально-історичного явища. Зроблено короткий огляд основних наукових концепцій та наявних теорій соціалізації. Підкреслюється важливість проведення політологічних досліджень щодо особистісного аспекту процесу соціалізації. Особлива увага приділена питанням трактування та розуміння понять «політична соціалізація» й «політизація». Також розглядається питання співвідношення феномена соціалізації та адаптації, адже й сьогодні ця проблема є однією з найбільш дискусійних у політичній науці. Наголошується на актуальності створення наукових підходів до вивчення особистості та суспільства, які не обмежувались би завданням побудови адаптивних моделей соціалізації взагалі та політичної соціалізації зокрема. На основі соціологічного дослідження показано ступінь політизації українського суспільства.

Ключові слова: особистість, соціалізація, політична соціалізація, політизація, свобода, індивідуальність.

Аннотація

Козьма В. В. Личностное измерение политической социализации. – Статья.

В статье анализируется сущность и содержание политической социализации как социально-исторического явления. Сделан краткий обзор основных научных концепций и существующих теорий социализации. Подчеркивается важность проведения политологических исследований личностного аспекта процесса социализации. Особое внимание уделяется вопросам трактовки и понимания понятий «политическая социализация» и «политизация». Также рассматривается вопрос соотношения феномена социализации и адаптации, поскольку и сегодня эта проблема является одной из самых дискуссионных в политической науке. Подчеркивается актуальность создания научных подходов к изучению личности и общества, которые не ограничивались бы заданием построения адаптивных моделей социализации вообще и политической социализации в частности. На примере социологического исследования показана степень политизации украинского общества.

Ключевые слова: личность, социализация, политическая социализация, политизация, свобода, индивидуальность.

Summary

Kozma V. V. The personal dimension of political socialization. – Article.

The article examines the nature and content of political socialization as a socio-historical phenomenon. A brief overview of the basic scientific concepts and existing theories of socialization. The importance of political studies the personal aspect of the socialization process. Particular attention is paid to the interpretation and understanding of the concepts of “political socialization” and “politicization”. Also

discusses the relation of the phenomenon of socialization and adaptation, as today this issue is one of the most controversial in political science. It emphasizes the relevance of the scientific approach to the study of the individual and society, which would not be limited by specifying the construction of adaptive models of socialization in general and political socialization in particular. For example, case study shows the degree of politicization of Ukrainian society.

Key words: personality, socialization, political socialization, politicization, freedom, individuality.